

MƏTNŞÜNASLIQ

*Paşa Kərimov. Nizami Gəncəvi əsərlərinin Bakı əlyazmaları barədə
// Əlyazmalar yanmır, 2018, №2 (7), s.3-10.*

UOT: 82.0:01: 17.81.31

Paşa Kərimov
filologiya elmləri doktoru,
AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
Bakı şəhəri, İstiqlaliyyət küçəsi 26.
pasha_kerimov@mail.ru

NİZAMİ GƏNCƏVİ ƏSƏRLƏRİNİN BAKİ ƏLYAZMALARİ BARƏDƏ

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, Xəmsə, məsnəvi, Azərbaycan, Bakı, Əlyazmalar İnstitutu

Ключевые слова: Низами Ганджеви, Хамсе, маснави, Азербайджан, Баку, Институт Рукописей

Key words: Nizami Ganjavi, Khamsa, masnavi, Azerbaijan, Baku, Institute of Manuscripts

Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin qüdrətli, humanist yaradıcılığı bir çox Yaxın və Orta Şərq xalqlarının ədəbiyyatının inkişafına təsir etmişdir. Onun ölməz "Xəmsə"sinə daxil olan məsnəviləri Yaxın və Orta Şərq xalqları ədəbiyyatında ilk ədəbi məktəbin əsasını qoymuşdur. Nizaminin əsərləri, eyni zamanda Müsəlman Şərqində əlyazma kitabı sənətinin, miniatür sənətinin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Onun "Xəmsə"sin, "Xəmsə"sinə daxil olan məsnəvilər orta əsrlərin ən usrad xəttatları tərəfindən gözəl xətlə köçürülmüş, miniatürçü rəssamlar bu əsərlərə nəfis rəsmlər çəkmiş, digər sənətkarlar onları zərif naxışlarla bəzəmiş, cildlənmişlər. Bu əlyazma kitabları hazırda dünyanın bir çox kitabxana, muzey və şəxsi kolleksiyalarını bəzəməkdədir. Böyük şairin dünya şöhrətini həm də onun əsərlərinin dünyanın müxtəlif kitabxanalarında saxlanan əlyazmaları sübut etməkdədir. Bunun səbəbi Nizami əsərlərinin dərin məna tutmunda, yüksək bəşəriyyətdədir. Bu əsərlərdəki yüksək sənətkarlıq, poetiklik, axıcılıq və rəvanlıq da Nizami sənətinin geniş miqyasda yayılmasına, sevilməsinə səbəb olmuşdur. Şairin əsərlərinin saxlandığı əlyazma xəzinələrindən biri də Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutudur.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzili adına Əlyazmalar İnstitutunda əsərlərinin 25 dəyərli nüsxəsi mühabizə edilməkdədir. Bunlardan 18-inə "Xəmsə", digərləri isə şairin ayrı-ayrı məsnəviləri köçürülüb.

Nizami "Xəmsə"sinin Bakı nüsxələri içində ən qədimi M-500 şifri altında saxlanır. Tədqiqatçılar paleoqrafik xüsusiyyətlərinə görə əlyazmanı XV əsrə aid edirlər (Karраманов, 1979:s.80). Burada "Xəmsə"yə daxil olan məsnəvilər zaman ardıcılığı ilə düzülüşdür, yalnız "İqbalnamə" yoxdur. Hər bir məsnəvinin əvvəlində qızıl suyu və müxtəlif rəngli boyalarla işlənmiş ünvan vardır. Bütün poemalar qızılı cizgilərlə çərçivəyə alınmış iki sütunda narın nəstəliq xətti ilə köçürülmüş, başlıqlar nisbətən iri süls xətti ilə yazılmışdır. Vərəqlərin haşiyələrində Nizami ədəbi məktəbinin davamçısı Əmir Xosrov Dəhvləvinin "Xəmsə"si yazılıb.

Əlyazma yüksək kefiyyətli, sarı rəngli Şərq kağızına köçürülüb. Ümumi həcmi 700 vərəqdən ibarətdir. Ölçüsü 16x26 sm.-dir. Davudi təxəllüslü şəxsən köçürdüyü bu əlyazmanın sonunda 47 beytlik qəsidə yazmışdır (Nizami, M-500:v.570a-599a). Qəsidəsində hər iki “Xəmsə”ni səliqə və diqqətlə köçürməsinə danışan Davudi maddeyi-tarixdə köçürülmə tarixini h.825-ci il (m.1421) kimi göstərmişdir. Bu əlyazmanı Nizami “Xəmsə”sinin Tehrandə tərtib edilmiş elmi-tənqidi mətni ilə müqayisə edən professor Möhsün Nağısoylu göstərir ki, o, elmi-tənqidi tənqidi mətn üçün əsas götürülmüş 1362-ci il tarixli Paris nüsxəsinə yaxındır: “Bunu istər hər iki nüsxədəki ayrı-ayrı başlıqların uyğunluğu, istərsə də başqa nüsxələrdən fərqli bir çox beytlərin eyni variantları göstərir. Lakin Bakı əlyazmasının mətni Paris nüsxəsinə nə qədər yaxın olsa da, onda elə başlıqlara, beytlərə və ayrı-ayrı arxaik sözlərə rast gəlmək olur ki, onlar tənqidi mətnə istifadə olunmuş nüsxələrin heç birində və Tehran nəşrində yoxdur... Bəzi arxaik sözlərə əsasən güman etmək olar ki, əlyazma daha qədim nüsxədən köçürülmüşdür” (Nağısoylu, 2017:s.2).

Əlyazmalar İnstitutunda M-501 şifri altında saxlanan “Xəmsə” əlyazmasının sonunda tarixi qeyd edilməyə də paleoqrafik xüsusiyyətlərinə görə onun XV əsrin ikinci yarısında köçürüldüyü ehtimal edilir. Ölçüsü 16x23sm., həcmi 296 vərəq olan əlyazmada yalnız “Həft peykər” məsnəvisinin əvvəlindən müəyyən bir hissə çatışdır. Bu məsnəvi Xəvərnəqin sarayının təsvirindən başlayır (Nizami, M-501: v.143a). Əlyazmanın ölçüsü 16x23sm.-dir. Məsnəvilərin mətni dörd sütunda narın nəstəliq xətti ilə yazılmış, başlıqlar qızılı suyu və rəngli boyalarla işlənmişdir. Hər məsnəvinin əvvəlində gözəl nəfis vardır. Əlyazmanın titul vərəqində dairə şəkilli bir ornament çəkilmiş, onun kənarlarında hər məsnəvinin neçə beytdən ibarət olması göstərilmişdir. Əlyazma üzərinə rombşəkilli 3 qızılı medalyon basılmış qəhvəyi rəngli dəri cildə tutulmuşdur. Cildin kənarları narın çiçəklə incə ornamentlə bəzədilmişdir.

B-830 şifri altında saxlanan “Xəmsə” nüsxəsi 334 vərəqdən ibarətdir, ölçüsü 15x22 sm.-dir. Əsərlər yazıldığı zaman ardıcılığı ilə düzülüb. Mətn narın nəstəliq xətti ilə sarımtıl Şərq kağızına dörd sütunda köçürülüb, qızılı və mavi xətlərlə haşiyəyə alınmış. Başlıqlar qızıl suyu və kinovarla yazılıb.

Hər məsnəvinin əvvəlində qızılı, qırmızı, mavi rəngli yaraşığı ünvanlar vardır. Bəzi vərəqlər nəmişlikdən zərər çəkmişlər. Paleoqrafik xüsusiyyətlərinə görə əlyazma XVI əsrin əvvəllərinə aid edilir.

M-531 şifri “Xəmsə” nüsxəsi katib Əhməd Hüseyn ən-Nizami əl-Hüseyni tərəfindən h.979-cu ilin ramazan ayında (m.1572-ci ilin yanvarı) köçürülüb. 287 vərəqdən ibarətdir, ölçüsü 15x23sm.-dir. Məsnəvilər aşağıdakı ardıcılıqla düzülüb: “Xosrov və Şirin” (5,v.1b-68b); “Leyli və Məcnun” (v.69b-111b) “Məxzənül-əsrar” (5, v.112a-135b), “Həft peykər” (135b-183b), “İskəndərnamə” (186b-282a). Mətn ahərlənmiş noxudu rəngli Şərq istehsalı olan kağıza, dörd sütunda, narın nəstəliq xətti ilə köçürülmüş, mavi xətlərlə çərçivəyə alınmışdır.

Başlıqlar qırmızı rənglə yazılıb. Hər məsnəvidən əvvəl incə işlənmiş, qızılı, mavi, qırmızı rənglə yazılmış ünvan vardır. Cildi müasirdir, qara rəngli dəridəndir.

M-534 şifri altında saxlanan Nizami “Xəmsə”sindəki məsnəvilərdən yalnız biri-“Həft peykər” XVI əsrin birinci yarısında köçürülmüşdür. Bu poema fil sümüyü rəngli, yaxşı cilalanmış Şərq kağızında gözəl nəstəliq xətti ilə 4 sütunda yazılıb. Poemanın mətni qızılı və mavi xətlərlə çərçivələnmiş, sütunları iki qızılı cizgi ilə bir-birindən ayrılmışdır. Başlıqlar maviboya ilə yazılmış və kənarları incə çiçəklərlə bəzədilmiş qızılı xətlərlə çərçivəyə alınmışdır. Poemanın əvvəlində qızıl suyu və rəngli boyalarla işlənmiş yüksək səviyyəli, naxışlı ünvan vardır. “Həft peykər” məsnəvisinə çəkilmiş 3 miniatürdən ikisində əsərin qəhrəmanı Bəhram, Bəhramın ov səhnəsi təsvir olunur. Bu miniatürlərdən biri (Nizami, M-534: v.148b) Sultan Məhəmmədin eyni mövzuda çəkdiyi “Bəhram Gur şiri öldürür” adlı miniatürünü xatırladır. Lakin bu əsər bədii cəhətdən ondan zəifdir. Həmin əlyazmanın 157 b vərəqindəki ikinci miniatürdə Bəhram Fitnəyə öz ovçuluq məharətini nümayiş etdirir. Burada Müzəffər Əlinin eyni mövzuda çəkdiyi rəsm əsərinin təsiri hiss olunur. Vərəq 187a-dakı 3-cü rəsmdə

slavyan qızının Bəhrama nağıl danışması təsvir olunub. Tədqiqatçılar miniatürləri XVI əsrin sonlarında Təbrizdə çəkdiyini ehtimal edirlər (Nağısoylu, 2017:s.2). Bu nüsxədəki digər 4 poema m.1641-1643-cü illərdə başqa xətlə Səmərqənddə köçürülmüşdür. Əlyazmanın ümumi həcmi 312 vərəq, ölçüsü 19x29sm.-dir.

M-156 şifrlı “Xəmsə” əlyazmasında “Həft peykən” məsnəvisi digərlərindən daha əvvəl, XVI əsrin əvvəllərində köçürülüb. Poemanın mətninin əvvəl yüksək zövqlə işlənmiş rəngli bədii naxışlı ünvan.. çəkilmişdir. Mətn yüksək keyfiyyətli, cilalanmış qalın Şərq kağızında gözəl nəstəlik xətti ilə 4 sütunda yazılmış və kənarları qızılı cizgilərlə çərçivələnmişdir. Çərçivələrin arası narın çiçəkli naxışlarla doldurulmuşdur. Vərəqlərin haşiyəsini müxtəlif rəngli zərif naxışlar bəzəyir. “Həft peykər” poemasının köçürüldüyü hissədə mətnəuyğun 27 miniatür çəkilib. Bəhramın əjdahanı öldürməsi, onun Slavyan qızının və Misir qızının nağıllarına qulaq asması səhnələrini əks etdirən miniatürlər xüsusilə diqqətəlayiqdir. Bu miniatürlər Təbriz rəssamlıq məktəbinə məxsusdur.

“İskəndərnamə”nin ikinci hissəsi olan “İqbalnamə” də paleoqrafik xüsusiyyətlərinə görə XVI əsrin birinci yarısına aid edilir. “İqbalnamə”nin mətni başqa bir katib tərəfindən iki sütunda, vərəqlərin haşiyələrində çəpəki şəkildə narın nəstəlik xətti ilə yazılmışdır. “Xosrov və Şirin” poeması üçüncü katib tərəfindən XVIII əsrin ikinci yarısında köçürülmüşdür. Məsnəvinin əvvəlində qızıl suyu və müxtəlif boyalarla işlənmiş ornamentli ünvan vardır. Mətn saralmış nazik Şərq kağızında nəstəlik xətti ilə dörd sütunda yazılmış və qızılı, mavi xətlərlə çərçivəyə alınmışdır. Məsnəviyə İsfahan rəssamlıq məktəbinə məxsus 16 miniatür çəkilmişdir. “Xəmsə”yə daxil olan digər poemalar isə dördüncü xəttatın qələminin məhsuludur. Əlyazmanın bu hissəsi XIX əsrin birinci yarısında Orta Asiyada yazılmışdır. Müasir cildə tutulmuş əlyazmadakı vərəqlərin sayı 308-dir. Ölçüsü 23x32sm.-dir.

Əlyazmalar İnstitutunda saxlanan M-207 şifrlı Nizami “Xəmsə”sinin əlyazmasında yalnız “Leyli və Məcnun” məsnəvisi çatışır. H.1046-cı ildə (m.1636-1637) Dust Məhəmməd ibn Dərviş əd-Daraxçı tərəfindən köçürülmüş nüsxə müxtəlif rəngli boyalarla və qızıl suyu ilə yüksək bədii səviyyədə işlənmiş çiçək ornamentli frontispisə açılır. Poemaların düzülüş sırası aşağıdakı kimidir: “Məxzənül-əsrar” (Nizami, M-207: v.1b-38b), “Həft peykər” (Nizami, M-207: v.39b-129a), “Xosrov və Şirin” (Nizami, M-207: v.129b-242a), “İskəndərnamə” (Nizami, M-207:v.242b-408a). Hər poemanın əvvəlində rəngli bədii ünvan vardır. Mətn nazik, sarımtıl Şərq kağızında aydın nəstəlik xətti ilə yazılmış və rəngarəng cizgilərlə çərçivəyə alınmışdır. Əlyazma 408 vərəqdən ibarətdir. Ölçüsü 17x23sm.-dir. Nüsxədə 11 miniatür vardır ki, bunlardan altısı “Xosrov və Şirin”dəki miniatürlərdə Xosrovun Şirinlə, Fərhadla görüşləri və Xosrovun öldürülməsi təsvir edilmişdir. “Həft peykər”ə aid miniatürlərdə isə Bəhramın Əjdaha ilə döyüşü, Fitnənin pilləkənlə öküzü qaldırması və Bəhramın müxtəlif ölkələrdən gəlmiş qızların söhbətlərini dinlənməsi əksini tapmışdır. Katib Daraxçı əlyazmanın haşiyələrində əsərlərin dilindəki bir sıra qədim, az işlənən sözlərin şərhini vermiş, onların işləndiyi beytdə hansı mənə daşdığını göstərmişdir. Daraxçının bu əməyi Nizami əsərlərinin dilini, lüğət tərkibini öyrənənlər üçün çox əhəmiyyətlidir. Daraxçı ayrı-ayrı beyt, misra və sözlər üzərində düzəlişlər aparmışdır. Görünür ki, o Nizami əsərlərinin bir sıra qədim nüsxələri üzərində müqayisələr aparmışdır.

Nizami “Xəmsə”sinin XVII əsrdə köçürülmüş iki əlyazması da miniatürlüdür.

M-455/455 şifrlı “Xəmsə” əlyazması tamdır. Mətn dörd sütunda, narın nəstəlik xətti ilə sarımtıl Şərq kağızına köçürülmüş, qızılı xətlə bir-birindən ayrılmışdır. Başlıqlar qızılı və qırmızı rəngdədir. Hər bir məsnəvinin əvvəlində qızılı, qırmızı, mavi, ağ rəngli bəzəkli ünvan vardır. Bəzi vərəqlər nəmişlikdən zərər çəkmişdir. Cildi müasirdir, kartondur. Paleoqrafik göstəricilərinə görə əlyazmanı XVI əsrin əvvəllərinə aid etmək olar. Əlyazmanın həcmi 408 vərəqdır. Ölçüsü 23x17sm.-dir.

M-373 şifrlı “Xəmsə” əlyazması natamamdır. Burada “İqbalnamə” məsnəvisi yoxdur. Əsərin mətni İskəndərin Çin xaqanına məktubunun şərh edildiyi yerdə qırılır. Məsnəvilər

aşağıdakı ardıcılıqla düzülüb: “Məxzənül-əsrar” (Nizami, M-373:v.1b-23a), “Xosrov və Şirin” (Nizami, M-373:v. 24-b-83a), “Həft peykər” (Nizami, M-373:v.84a-132b), “Leyli və Məcnun” (Nizami, M-373:v. 70 beytdən) və “İskəndərnamənin sonu yoxdur.

Mətn dörd sütunda sarımtıl Şərq kağızına gözəl nəstəliq xətti ilə yazılmışdır. Mətn qara və qırmızı xətlərlə çərçivələnib. Başlıqlar qırmızı mürəkkəblə yazılıb. Qəhvəyi rəngli, üzərində rombşəkilli medalyon olan cildə tutulmuşdur.

Köçürülmə tarixi: h.1052-ci (m.1642-1643) ildir. Həcmi 225 vərəq, ölçüsü 27x17 sm.-dir.

Əlyazmalar İnstitutunda saxlanan bir neçə əlyazma Orta Asiyadangətirilmişdir. Belə nüsxələrdən biri-M-361/361 şifri altında saxlanan əlyazma h.1059-cu (m.1649) ildə köçürülüb. Həcmi 330 vərəq, ölçüsü 29x19 sm.-dir. Mətn tamdır. Məsnəvilərin sıralanması qaydası ənənəvidir. Mətn nəstəliq xətti ilə dörd sütunda noxudu rəngli Şərq kağızına köçürülmüşdür. 1a, 163-187-ci vərəqlər bərpa edilmişdir. Qəhvəyi rəngli cildin üzərində medalyon və ənənəvi naxışlar vardır. Əlyazma 1947-ci ildə Nizaminin 800 illik yubleyi keçirilərkən məşhur özbək şairi Qafur Qulam tərəfindən hədiyyə edilmişdir. Əlyazmanın 330b vərəqində Qafur Qulam yazmışdır ki, bu kitabı h. 1192-ci (m.1778) ildə onun dördüncü babası Mirzə Əzəmət Təbrizdən satın alıb və o, Nizami yubleyi münasibəti ilə əlyazmanı Azərbaycan xalqına hədiyyə edir (Nizami, M-351:v.33ab).

Katib Məhəmməd Təqi ibn Hacı Malik Mahmuddur.

M-374/374 şifrlı Nizami “Xəmsə”si h.1102-1103-cü (m.1690-1692) illərdə köçürülüb. Katib Yusif Bibixanidir. Ölçüsü 30x18sm., həcmi 335 vərəqdir. Xətti kalligrafik nəstəliqdir. Mətn dörd sütunda yazılmış, qızılı xətlərlə haşiyələnmişdir. Başlıqlar qırmızı mürəkkəblə yazılıb. Cildinə lak sürtülmüş, nəbatı bəzəklərlə bəzədilmişdir. Hər bir məsnəvidən əvvəl bədii naxışlar çəkilmişdir. Əlyazmada Təbriz miniatür məktəbinə məxsus 44 miniatür vardır; (v.13a, 38a, 41a, 48b, 50a, 68a, 76a, 89bb, 91a, 113b, 115b, 117b, 118b, 121b, 125a, 127a, 128b, 132a, 134b, 136a, 139a, 141b, 142b, 144b, 151b, 169a, 170a, 174a, 176a, 178a, 182b, 189a, 192a, 199a, 204b, 209a, 236a, 248b, 260a, 262b, 275b, 279b, 314a).

M-150/150 şifrlı Nizami “Xəmsə”sinin əlyazmasının mətni tamdır. Məsnəvilərin sıralanması qaydası ənənəvidir. “Həft peykər” məsnəvisi dörd sütunda gözəl nəstəliq xətti ilə noxudu rəngli yüksək kefiyyətli Şərq kağızına köçürülmüşdür. Mətn mavi və qızılı rəngli xətlərlə çərçivələnibdir. Sütunlar iki qızılı xətlə bir-birindən ayrılmışdır. Bu məsnəvi hissəsində Təbriz miniatür məktəbinə məxsus 3 rəsm vardır. Mətnin əvvəlində qızıl suyu, mavi ağ rənglə çəkilmiş gözəl, çiçəkli bəzək vardır. Digər məsnəvilərin mətni adi nəstəliq xətti ilə nazik ahərli Şərq kağızına dörd sütunda yazılmış, sütunlar qızılı, mavi rəngli çərçivələrlə haşiyələnmişdir. Başlıqlar qırmızı mürəkkəblə yazılıb. Hər bir məsnəvinin əvvəlində minarəyə bənzər bədii bəzək vardır.

Moruğu rəngli dəri cildin üzərində medalyon və bəzəklər vardır.

Paleoqrafik xüsusiyyətlərinə görə “Həft peykər” məsnəvisinin (Nizami, M-150:v.138a-203b) naməlum katib tərəfindən XVI əsrin birinci yarısında köçürüldüyünü güman etmək olar.

S-201 şifrlı əlyazmada “Xəmsə”yə daxil olan bütün məsnəvilər vardır. Poemaların düzülməsi ardıcılığı ənənəvidir. Mətn narın kalligrafik nəstəliq xətti ilə Şərq istehsalı olan nazik ahərlənmiş kağıza dörd sütunda yazılmışdır. Başlıqlar qırmızı mürəkkəblə yazılmışdır.

Cildi Orta Asiyada istehsal edilib, yaşıl rəngdədir, üzərinə lak sürtülüb. Cildin üzərində tünd-moruğu rəngli medalyon və bəzəklər vardır. Katib Molla Məhəmməd Parsuidir. Paleoqrafik göstəricilərinə görə əlyazmanı XVII əsrə aid etmək olar. Əlyazmanın həcmi 235 vərəq, ölçüsü 30x19sm.-dir.

M-410/410 şifrlı əlyazmaya Nizami “Xəmsə”sindəki bütün məsnəvilər daxil edilmişdir. Mətn narın kalligrafik nəstəliq xətti ilə rəngarəng xətlərlə çərçivələnmiş dörd sütunda

köçürülmüşdür. Başlıqla mavi rəngli mürəkkəblə yazılıb. Əlyazmanın kağızı ahərlənmişdir, noxudu rənglidir, Şərqdə istehsal olunub. Əlyazmanın sonunda bir neçə vərəq çatmışdır.

Cild müasirdir, qalın kartondandır. Paleoqrafik göstəricilərinə görə əlyazmanı XVIII əsrin əvvəllərinə aid etmək olar.

Nüsxənin həcmi 200 vərəq, ölçüsü 27x17sm.-dir.

M-439/439 şifrlı əlyazmada Nizami “Xəmsə”sindən “Leyli və Məcnun” və “Həft peykər” poemaları köçürülmüşdür. Mətn kalliqrafik nəstəliq xətti ilə dörd sütunda yazılmış, sütunlar rəngarəng çərçivələrlə bir-birindən ayrılmışdır. Kağız Orta Asiyada istehsal edilmişdir. Əlyazmada Herat rəssamlıq məktəbinə məxsus üç miniatür vardır. Əlyazmanın əvvəlində bəzəkli ünvan vardır.

Cild qəhvəyi rəngli dəridir, Şərq cildidir, üzərində medalyonlar vardır.

H.1110-cü (m.1698) ildə köçürülmüşdür. Həcmi 84 vərəq, ölçüsü 24x14sm.-dir.

D-309/10326 (5303) şifrlı əlyazma görkəmli Azərbaycan şairi Xurşidbanu Natəvanın (1832-1897) şəxsi kitabxanasına məxsus olub. Burada Nizami “Xəmsə”sinə daxil olan bütün əsərlər vardır. “Məxzənül-əsrar”ın əvvəlindən on dörd məqalə çatmışdır. Məsnəvilər ənənəvi ardıcılıqla düzülməmişdir. Düzülüş qaydası belədir: “İskəndərnamə” (Nizami, D-309:v,1b-109b), “Məxzənül-əsrar” (Nizami, D-309: v.110-a-131a), “Həft peykər” (Nizami, D-309: v.132b-193b), “Xosrov və Şirin” (Nizami, D-309: v.194b-253b), “Leyli və Məcnun” (Nizami, D-309: v.254b-308b).

Mətn narın, kalliqrafik nəstəliq xətti ilə sarımtıl rəngli Şərq kağızına dörd sütunda köçürülmüşdür. Məsnəvilərin başlıqları yoxdur. Fəsilələrin adı qırmızı mürəkkəblə yazılmışdır. Katib Murad Hasil ibn Kərbəlayi Pirbudaq Kəngərliyədir.

Əlyazma dəri ilə örtülmüş qalın kartondan ibarət Şərq cildinə tutulmuşdur. Cildin üzərində rombşəkilli üç medalyon vardır.

Nüsxənin köçürülmə tarixi: h.1196-cı (m.1781) ildir. Əlyazmanın həcmi 308 vərəq, ölçüsü 32x20sm.-dir.

B-1200/9181 sifrlı əlyazmada Nizami “Xəmsə”sindən yalnız “Məxzənül-əsrar”, “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun” məsnəviləri köçürülmüşdür.

Birinci məsnəvi əvvəldən, sonuncu məsnəvi sondan naqisdir. Mətn xırda, narın nəstəliq xətti ilə ahərlənmiş Şərq kağızında, dörd sütunda köçürülmüşdür. Başlıqlar qırmızı mürəkkəblə yazılıb. Əlyazmanın cildi yoxdur. Bir sıra vərəqlər nəmişlikdən xarab olmuşlar.

Paleoqrafik göstəricilərinə görə əlyazmanı XVII əsrin ikinci yarısına aid etmək olar. Əlyazmanın həcmi 112 vərəq, ölçüsü 23x16sm.-dir.

M-130/130 şifrlı əlyazmada Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun” (Nizami, M-130:v.1b-82b), “Xosrov və Şirin” (Nizami, M-130:v.83a-135a), “Həft peykər” (Nizami, M-130:v.180a-198b) məsnəvisindən bəzi hissələr vardır.

Mətn xırda nəstəliq xətti ilə sarımtıl rəngli Avropa istehsalı olan kağıza dörd sütunda köçürülüb. Başlıqlar qırmızı mürəkkəblə yazılıb. Mətn qırmızı xətlərlə çərçivələnmişdir. Nüsxədə 24 rəngli miniatür vardır (v.13b, 16b, 22a, 24b, 25b, 29b, 43b, 46b, 47b, 53a, 57a, 65a, 72a, 96a, 104b, 110a, 115a, 118a, 122b, 126a, 144a, 147b, 157a, 175b). Bu əsərləri İsfahan miniatür məktəbinə aid etmək olar.

Əlyazmanın cildi müasir kartondandır.

Paleoqrafik xüsusiyyətlərinə görə əlyazma XVIII əsrin sonlarına aid edilir. Əlyazmanın həcmi 198 vərəq, ölçüsü 29x20sm.-dir.

B-1938/11923 şifrlı əlyazmada Nizami “Xəmsə”sindən aşağıdakı məsnəvilər vardır: “Leyli və Məcnun” (Nizami, B-1938:v.1b-34b), “Həft peykər” (Nizami, B-1938:v.35b-86b), “İskəndərnamə” (Nizami, B-1938:v.87b-160b).

Nüsxədəki “Leyli və Məcnun” məsnəvisi əvvəldən və sondan naqisdir. Mətn Məcnunun atasına cavab verdiyi səhnədən başlayır. Əlyazmada “İskəndərnamə” poemasının yalnız birinci hissəsi və ikinci hissəsinin ilk iki vərəqi vardır. Mətn və sütunda köçürülmüşdür. Mətn

narın nəstəliq xətti ilə sarımtıl rəngli ahərlənmiş Şərq kağızına dörd sütunda köçürülmüşdür. Mətn və sütunlar qırmızı xətlə çərçivələnmişdir. Başlıqlar qırmızı mürəkkəblə yazılıb. İki sonuncu məsnəvidən əvvəl qızılı suyu və tünd-göy rənglə yazılmış ünvan vardır. Ayrı-ayrı vərəqlərdə miniatür çəkilmək üçün yer saxlanılmışdır.

Cildi müasirdir, qara rəngli dəridir.

Paleoqrafik xüsusiyyətlərinə görə əlyazma XVII əsrin sonu-XVIII əsrin əsrin əvvəllərinə aid edilir.

Həcmi 160 vərəq, ölçüsü 24x16sm.-dir.

B-7550/11212 şifrlı əlyazmada Nizami “Xəmsə”sinə daxil olan bütün poemalar vardır. Yalnız “Şərəfnamə”dən son iki fəsil çatışır. Məsnəvilər ənənəvi qaydada düzülüşlər: “Məxzənül-əsrar” (Nizami, B-7550: v.1b-21b), “Xosrov və Şirin” (Nizami, B-7550: v.23b-92b), “Leyli və Məcnun” (Nizami, B-7550:v.93a-144b), “Həft peykər” (Nizami, B-7550:v.145a-196a), “İskəndərnamə” (Nizami, B-7550:v.197a-268b).

Hər bir məsnəvi bədii naxışlarla bəzədilmiş mavi, qızılı rəngli ünvanla başlanır. Mətn narın nəstəliq xətti ilə sarımtıl rəngli Şərq istehsalı olan kağıza dörd sütunda köçürülmüşdür. Mətn və sütunlar mavi rəngli xətlərlə çərçivələnmişdir. Başlıqlar qırmızı mürəkkəblə yazılıb.

Cild müasir kartondandır.

“Xosrov və Şirin” məsnəvisinin sonunda köçürülmə tarixi göstərilmişdir: h.900-cu ilin şaban ayı (m.1495-ci ilin apreli). Həcmi 268 vərəq, ölçüsü 21x14sm.-dir.

B-7574/11236 şifrlı əlyazmada Nizami “Xəmsə”sinin birinci məsnəvisi “Məxzənül-əsrar” və “İqbalnamə”nin son fəsiləri çatışır. Mətn nəstəliq xətti ilə sarımtıl rəngli Şərq kağızına dörd sütunda yazılmışdır. Başlıqlar qırmızı mürəkkəblə yazılıb. Hər bir məsnəvi əsərin adının göstərildiyi ünvanla başlanır. Paleoqrafik xüsusiyyətlərinə görə əlyazmanın XVIII əsrin ikinci yarısına aid etmək olar.

B-7865/11662 şifrlı əlyazmada Nizami “Xəmsə”sinə daxil olan bütün məsnəvilər vardır. Birinci məsnəvi olan “Məxzənül-əsrar”ın əvvəli çatışır. Sonuncu məsnəvinin sonundan müəyyən hissələr çatışır.

Mətn nəstəliq xətti ilə dörd sütunda yazılmışdır. Başlıqlar qırmızı mürəkkəblə yazılıb.

Cild müasir kartondandır.

Paleoqrafik xüsusiyyətlərinə görə əlyazma XVIII-əsrin ikinci yarısına aid edilir.

Əlyazmanın həcmi 292 vərəq, həcmi 24x16sm.-dir.

M-201/201(38084) şifrlı əlyazmada Nizami “Xəmsə”sinə daxil olan bütün poemalar vardır. Yalnız sonuncu məsnəvinin mətni sondan naqisdir. Məsnəvilər ənənəvi qaydada sıralanmışdır. Mətn narın nəstəliq xətti ilə qara mürəkkəblə iki sütunda yazılmışdır. Məsnəvilərin adı sonradan başqa xətlə yazılıb. Fəsilərin adı qırmızı mürəkkəblə yazılıb. Hər bir məsnəvi qurtardıqdan sonra boş yer buraxılmışdır. Kağız sarımtıl rəngdədir, Şərqdə istehsal edilmişdir.

Cild moruğu rəngli dəridəndir, üzərində üç medalyon vardır.

Əlyazmanın həcmi 352 vərəq, ölçüsü 24x14sm.-dir.

M-266/266 (4906) şifrlı əlyazmada Nizami “Xəmsə”sinə daxil olan bütün məsnəvilər vardır. Mətn narın nəstəliq-şikəstə xətti ilə dörd sütunda yazılmışdır. Mətn qızılı və mavi rəngli xətlərlə çərçivələnib. Başlıqlar qırmızı mürəkkəblə yazılıb və çiçəkli haşiyəyə salınıb. Kağız noxudu rəngli şərq kağızıdır.

Cildi çiçəkli naxışlarla bəzədilmiş, laklanmışdır.

Əlyazmanın həcmi 358 vərəq, ölçüsü 25x15sm.-dir.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Əlyazmalar İnstitutunda Nizami Gəncəvinin ayrı-ayrı əsərlərinin də əlyazmaları saxlanmaqdadır. B-5973 şifri altında saxlanan məcmuənin 1b-22a vərəqlərində narın kalliqrafik nəstəliq xətti ilə noxudu rəngli nazik Şərq kağızına dörd sütunda Nizaminin “İqbalnamə” məsnəvi köçürülmüşdür. Mətnvə sütunlar qızılı xətlərlə

çərçivələnmişdir. Başlıqlar qızıl suyu ilə yazılmışdır. Məsnəvinin əvvəlində qızılı suyu, mavi və qırmızı rənglərlə çəkilmiş bəzək vardır. 10bvrəqində miniatür vardır.

Bəzi vərəqlər boşdur.

Paleoqrafik xüsusiyyətlərinə görə nüsxə XVI əsrin birinci yarısına aid edilir. Əlyazmanın ümumi həcmi 89 vərəq, ölçüsü 15x21sm.-dir.

M-535 şifrlı altında saxlanan əlyazmada yalnız Nizami “İskəndərnamə”sinin birinci hissəsi olan “İqbalnamə” köçürülmüşdür. Mətn sarımtıl rəngli ahərlənmiş Şərq kağızına iki sütunda və haşiyədə narın nəstəliqlə köçürülmüşdür. Mətn qırmızı və mavi xətlərlə, sütunlar qırmızı xətlə haşiyələnmişdir. Başlıqlar qırmızı mürəkkəblə yazılıb. Mətnin əvvəlində qızıl suyu, qırmızı və mavi rənglərlə çəkilmiş ünvan vardır. 84a vərəqində miniatür vardır. Əlyazmanın köçürülmə tarixi h.821-ci (m.1418) il-dir. Açıq qəhvəyi rəngli dəri cildin üzərində rombşəkili medalyonlar vardır.

Əlyazmanın həcmi 92 vərəq, ölçüsü 17x25sm.-dir.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanan Nizami əsərlərinin əlyazmaları yüksək keyfiyyəti, nəfisliyi ilə seçilir. Nizami “Xəmsə”sinin əlyazmalarının böyük əksəriyyəti nəstəliq xətti ilə ahərlənmiş, keyfiyyətli Şərq kağızına köçürülmüş, incə naxışlarla bəzədilmiş, bunlara miniatür rəsmlər çəkilmişdir. Əlyazmalar İnstitutunda saxlanan Nizami “Xəmsə”lərinin bəziləri görkəmli mədəniyyət xadimlərinin şəxsi kitabxanasına məxsus olmuşdur. Görkəmli Azərbaycan şairi Xurşidbanu Natəvanın, məşhur özbək yazıçısı Qafur Qulamın şəxsi kitabxanalarında olan “Xəmsə” əlyazmalarını nümunə gətirə bilərik.

Əlyazmalar İnstitutunda saxlanan, Orta Asiyada köçürülmüş “Xəmsə” əlyazmaları böyük maraq doğurur. Bu əlyazmalar Orta Asiyada əsrlərdən bəri Nizami Gəncəvi yaradıcılığına böyük məhəbbət olduğunu bir daha sübut etməkdədir. Onların Bakıya gəlib çatması Azərbaycan-Özbəkistan ədəbi əlaqələrinin ayarı göstəricisidir.

Nizami “Xəmsə”sinin Bakı əlyazmalarının bəzilərinə edilmiş qeydlər, köhnə, anlaşılmayan sözlərin izah edilməsi onlara qarşı elmi marağı daha da artırır. Belə hesab edirik ki, Nizami Gəncəvi əsərlərinin gələcək nəşrlərində Bakı əlyazmalarının nəzərə alınmasının böyük faydası ola bilər.

Ədəbiyyat:

1. Gəncəvi Nizami. Xəmsə. Əlyazma. Əlyazmalar İnstitutu şifri: M-500.
2. Gəncəvi Nizami. Xəmsə. Əlyazma. Əlyazmalar İnstitutu şifri: M-501.
3. Gəncəvi Nizami. Xəmsə. Əlyazma. Əlyazmalar İnstitutu şifri: M-534.
4. Gəncəvi Nizami. Xəmsə. Əlyazma. Əlyazmalar İnstitutu şifri: M-207.
5. Gəncəvi Nizami. Xəmsə. Əlyazma. Əlyazmalar İnstitutu şifri: M-373/373.
6. Gəncəvi Nizami. Xəmsə. Əlyazma. Əlyazmalar İnstitutu şifri: M-361/361.
7. Gəncəvi Nizami. Xəmsə. Əlyazma. Əlyazmalar İnstitutu şifri: M-150/150.
8. Gəncəvi Nizami. Xəmsə. Əlyazma. Əlyazmalar İnstitutu şifri: D-349/10326 (5303).
9. Gəncəvi Nizami. Xəmsə. Əlyazma. Əlyazmalar İnstitutu şifri: M-130/130.
10. Gəncəvi Nizami. Xəmsə. Əlyazma. Əlyazmalar İnstitutu şifri: B-1938/11923.
11. Gəncəvi Nizami. Xəmsə. Əlyazma. Əlyazmalar İnstitutu şifri: B-7550/11212.
12. Nağısoylu Möhsün. Nizami Gəncəvi əsərlərinin əlyazma nüsxələri-Şərq əlyazmaşünaslıq sənətinin zirvəsi. “Ədəbiyyat qəzeti”, Bakı, 7 iyul, 2017.
13. Низами Гянджеви. Краткий справочник. Составитель: Дж. В. Каграманов. Баку: «Elm», 1979

Паша Керимов**О Бакинских списках произведений Низами Гянджеви****РЕЗЮМЕ**

Рукописи произведений Низами Гянджеви, хранящиеся в Институте Рукописей имени Мухаммада Физули НАН Азербайджана представляют большой интерес. Среди них есть рукописи, содержащие все поэмы «Хамсе», рукописи, состоящие из нескольких или же только одной поэмы.

Самая древняя из этих рукописей относится XV веку. В ряде рукописных списков произведений Низами, хранящихся в Институте рукописей, можно увидеть миниатюры тебризской и исфаханской школы.

Двадцать пять наиболее значимых рукописей, хранящихся в Институте рукописей, отличаются высоким художественным оформлением. Язык этих рукописей очень близок к языку самых древних манускриптов Низами. В некоторых рукописях имеется комментарий смысла редких древних слов, что представляет большой интерес с точки зрения изучения языка произведений, Низами.

Рукописи произведений Низами, хранящиеся в Институте рукописей, дают обширный материал для составления научно - критических текстов произведений поэта.

Pasha Karimov**About the Baku manuscripts of Nizami Ganjavi's works****SUMMARY**

Eighteen manuscripts among twenty five ones of Nizami Ganjavi's works preserved in the Institute of Manuscripts named after Mahammad Fuzuli of ANAS consist of "Khamasa" and the other manuscripts contain different works of the poet. These copies draw attention from the several standpoints. The oldest manuscript among these works belongs to the 15th century. One of the features of the manuscripts of Nizami's works which increases their value are the miniatures particular to the Art schools of Tabriz and Isfahan. Each manuscript of Nizami's work preserved in the Institute of Manuscripts distinguishes for its delicate artistic composition and high refinement as a written monument. Some of these manuscripts attract our attention for their kinship with the oldest manuscripts of the poet and the existence of the archaic words. In some manuscripts are interpreted the meanings of the old and rare words within the distiches, so this fact rouses great interest in learning the language of Nizami's works. The mentioned manuscripts are considered rich sources for the scientific-critical text of Nizami's works which is going to be compiled.

*Redaksiyaya daxil olma tarixi: 07.06.2018**Çapa qəbul olunma tarixi: 27.07.2018***Akademik Teymur Kərimli** tərəfindən
çapa tövsiyə olunmuşdur.